

ВАРИЈАНТЕ СЛОВА „Б” У СРПСКОЈ ТИПОГРАФСКОЈ ЋИРИЛИЦИ

Категорија чланка: оригинални научни рад

Апстракт: Док су курзивне варијанте слова „г”, „д”, „п” и „т” карактеристичне за српску типографску ћирилицу прихваћене на међународном нивоу и имају своја места у уникод табели, у којој су смештена сва слова која постоје у светским језицима, није разрешено да ли постоји стандардни српски варијетет за слово „б” у усправном и у курзивном облику. У недостатку прецизних упутстава, аутори типографских писама на различите начине разрешавају ову дилему, па ће ово истраживање бити корисно за типографску заједницу, а може бити релевантно и приликом дефинисања стандарда српског писма. Да би се постигао циљ истраживања, било је потребно спровести анализу старијих и новијих извора типографске ћирилице. Прегледом штампаних извора из 18, 19. и 20. века (књига, периодичне штампе и каталога штампарија) испитани су типографски облици присутни у фонтовима који су се користили у ручном, машинском и фотослогу. Извршено је и поређење са рукописним и цртаним облицима слова, који представљају основу за типографске облике. Савремене тенденције одсликава анализа дигиталних фонтова који садрже ћирилицу. Примаран значај имају варијетети слова „б” у типографским писмима домаћих аутора, а за њима следе решења која се могу наћи у глобалној понуди. Истраживање ће разрешити питање да ли постоји карактеристичан облик слова „б” који је препоручен за коришћење у српској ћирилици или су у оптицају различите дозвољене стилске варијанте и ауторима типографских писама понудити препоруке које ће им помоћи у обликовању овог слова, као и у програмирању његових евентуалних варијетета.

Кључне речи: дигитални фонтови, словни варијетети, српско штампарство, типографско писмо, ћирилица

УВОД

Предмет овог истраживања јесте испитивање порекла и развоја усправног и курзивног облика малог слова „б” у српској типографској ћирилици новијег доба, која дели своје стилске карактеристике са латиницом и заједно са њом функционише у истом писмовном систему. Оно ће нам помоћи да дамо одговор на питање које се односи на пожељан облик слова „б” у српском језику.

У савременој типографској ћирилици у употреби су два основна облика слова „б”. Оба имају за основу овални облик величине малог слова, а разликују се по наставцима који крећу са леве или десне стране и завршавају се заставицом. У уникод табели, у којој су смештена сва слова која постоје у светским језицима, први од ова два облика налази се на примарном месту предвиђеном за слово „б”, а други је на алтернативној позицији, у тзв. приватној зони, тамо где су смештене и курзивне варијанте слова „г”, „д”, „п” и „т” карактеристичне за српску типографску ћирилицу.

1. Горe: Петар Велики бира облик слова „б“; доле, прва четири слова: развој усправног слова „б“ од 1710. до 1840. године; пето: слово „б“ из рукописа Петра Великог; од шестог до осмог: развој курзивног слова „б“ од 1749. до 1839. године

1. Above: Peter the Great chooses the shape of the letter "b"; below, first four letters: development of the upright letter "b" from 1710. to 1840, fifth: the letter "b" from the manuscript of Peter the Great, from the sixth to the eighth: development of the cursive letter "b" from 1749 to 1839

Циљ рада јесте разрешење дилеме, коју првенствено имају аутори типографских писама, о томе да ли је алтернативни облик слова „б“, који се јавља данас само у српском језику, истовремено у њему и обавезан, односно да ли је и облик који се налази на примарном месту подједнако погодан за српски језик.

На почетку ће бити приказан преглед развоја руске типографске и рукописне ћирилице, која је имала непосредан утицај на облике српског штампарског и канцеларијског писма. Даље истраживање обухвата анализу старијих и новијих извора српске типографске ћирилице. Прегледом штампаних извора на српском језику из 18. 19. и 20. века (књига, периодичне штампе и каталога штампарија) испитани су облици слова „б“ присутни у фонтовима који су се користили у ручном, машинском и фотослогу. Извршено је и поређење са рукописним и цртаним облицима слова, који представљају основу за типографске облике. Анализа дигиталних фонтова који садрже ћирилицу даје преглед решења која налазимо у писмима из глобалне понуде и домаће продукције. На основу резултата биће дате препоруке ауторима типографских писама које ће им помоћи у обликовању овог слова, као и у програмирању његових евентуалних варијетета.

РЕФОРМЕ ПЕТРА ВЕЛИКОГ И РАЗВОЈ ТИПОГРАФСКОГ ПИСМА У РУСИЈИ ТОКОМ 18. И 19. ВЕКА

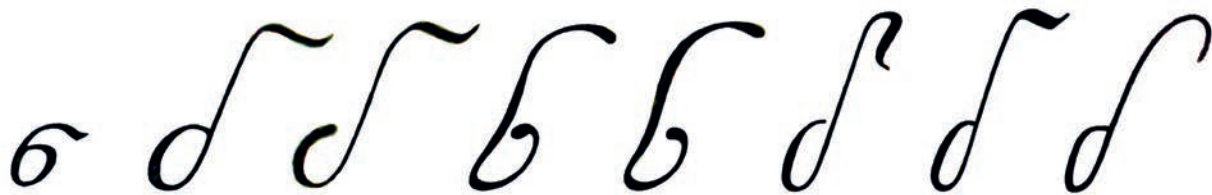
Реформама које је руски владар Петар Велики спровео почетком 18. века, ћирилица и латиница су стилски и функционално уједињене. Његова намера била је да обезбеди својим сународницима савремено средство комуникације које ће омогућити ширење научних и културних достигнућа тог времена. Промене

су обухватиле штампарско, али и рукописно писмо, па су обе варијанте преузеле придев „грађанско“ (за разлику од дотадашњег „црквеног“). (Шицгал 1947). Ове реформе прихваћене су и у српском писму током 18. века, уз додавање потребних слова и одређене измене.

Особина која је преузета из латинице и уведена у ћирилко писмо јесте бикамералност, односно постојање великих и малих слова. До тада, у ћирилици је коришћена једна, универзална величина слова. Због тога су у новом штампарском писму мала и велика слова у великом броју случајева имала сличну конструкцију, за разлику од латинице. Међутим, код слова чији је облик директно преузет из латинице углавном су задржани и различити облици за велика и мала слова. Што се тиче стила, намера је била да се ћирилица усклади с типографском књижном латиницом.

Почетна верзија новог штампарског писма претрпела је током наредног века различите промене и подешавања, како у облицима слова и детаљима, тако и у њиховим пропорцијама. Те промене обухватале су смештање свих великих слова на исту висину, диференцирање малих и великих слова и стилска усавршавања. Курзивна варијанта штампарског писма развијена је четрдесетих година 18. века (Шицгал 1947: 79).

Зачетке оба савремена облика слова „б“ налазимо у руском штампарском писму развијеном у Русији током 18. века, и то облик са левим потезом у усправним, а облик са дијагоналним потезом у курзивним фонтовима. Током 19. века примат преузима слово „б“ са левим потезом и у усправним и у курзивним фонтовима, и тако остаје и у савременом руском писму. Развој слова „б“ креће од петровског штампарског писма, где се на овални облик, нешто мањи од величине малог слова надовезује дебели потез са леве стране који се при врху завршава

2. Варијанте слова „б“ из грађанског рукописа у Орфелиновим бакрорезима; на крају: слово „б“ из Орфелиновог рукописа
2. Variants of the letter “b” from the civil script in Orfelin’s copper engravings; at the end: the letter “b” from Orphelin’s handwriting

таласастом хоризонталном задебљаном заставицом, незнатно изнад висине малог слова. (Шицгал 1947: 14). Даљи развој ишао је ка томе да се висина слова поравна са висином горњих продужетака, док је заставица заузела искошенију позицију. Следећа промена десила се у смањењу дебљине вертикалног потеза. Таква промена донела је логичнију смену танких и дебелих потеза, а видљива је у узорку слога из 1839. године. (Шицгал 1947: 88).

Курзивно писмо развијено је по узору на латинички типографски курзив. Слово „б“ у примеру из 1749. године има усправни танки потез који креће са десне стране и лучно прелази у хоризонталну таласасту заставицу (Шицгал 1947: 79), вероватно по угледу на слово „б“ какво се може видети у рукопису Петра Великог. У курзиву из 1826. године, слово „б“ има облик искошеног усправног слова, односно има заобљени стуб са леве стране (Шицгал 1947: 84), а 1839. године добија танак леви потез (Шицгал 1947: 88).

Од почетних, усправних облика грађанског писма с почетка 18. века до четрдесетих година 19. века штампарска ћирилица прошла је кроз различите фазе. Код усправног слова „б“ леви потез се трансформисао од задебљаног у танки, а у курзиву је почетни облик са десним дијагоналним потезом замењен искошеним нормалом. (Сл. 1)

СРПСКО ГРАЂАНСКО ПИСМО ТОКОМ 18. И ПОЧЕТКОМ 19. ВЕКА

Развој српског штампарског и рукописног писма, па тако и генеза облика слова „б“, непосредно су повезани са развојем руског грађанског писма, које је имплементирано са одређеним модификацијама. Пошто је штампарство у Србији било забрањено током турске владавине, малобројне српске књиге штампане су ван њеног подручја. То се наставило и под влашћу Аустроугарске, која је тежила да уведе сопствени верски и културни утицај. Настојањем српског митрополита Мојсија Петровића, који се обратио за помоћ Петру Великом, код нас је у употребу ушао руски буквар, а касније су дошли и руски учитељи, што је донело и руски утицај на промене у писму и црквеном језику (Ђорђевић 1971: 194).

Бакрорезна издања Захарија Орфелина

Приручници за писање које је у Сремским Карловцима израдио у бакрорезу и одштампао писац, гравер и калиграф Захарије Орфелин уводи грађанско писмо у рукописну праксу. Прво такво издање је „Калиграфија“ из 1759. године, у ком су приказани стари и нови облици рукописне и књижне ћирилице (Ђорђевић 1971: 195). У следећем приручнику, „Прописима“, изостављено је старо писмо – српски брзопис, док је грађанско канцеларијско писмо прилагођено спајању слова при писању. За нека слова понуђено је више могућности, па тако слово „б“ има пет варијанти. Прва је из српског брзописа, подсећа на заобљено велико „Б“ смештено у висину малог слова. Друге две имају танак дијагоналан потез који се завршава таласастом заставицом на висини горњих продужетака, верзија која је и данас присутна у рукопису. Следећа два личе на слово „b“ из латинице, коме је додат заобљени завршетак, па подсећају на „б“ из штампарског писма (Ђорђевић 1971:197).

У следећем издању „Калиграфије“ из 1778. године додат је још један облик код кога се танки дијагонални потез завршава заобљеном кукицом, али се у примерима „школских прописа“ користи само варијанта са заставицом. Међутим, у Орфелиновом рукопису, као и у рукописима Јована Рајића из 1755. и 1765. године (Ђорђевић 1971: 498–499), налазимо слово „б“ са дијагоналним потезом који се завршава заобљеном кукицом, који ће и убудуће остати уобичајен за неформалан начин писања. (Сл. 2)

Српске књиге штампане у иностранству

Венецијански штампар Димитрије Теодосије отворио је ћирилски одсек своје штампарије 1761. године (Ивић и Пешикан). Захарије Орфелин код њега 1767. године штампа буквар по коме се паралелно учи читање црквеног и грађанског писма. Грађанско писмо у овим издањима има изглед руског штампарског писма из четрдесетих година 18. века, а слово „б“ има задебљан леви потез.

Доситеј Обрадовић штампа грађанским писмом своју књигу „Живот и прикљученија“ 1783. године у Брајткорфовој (Breitkopf) штампарији у Лајпцигу. У том издању јавља се и курзив. Док усправно „б“ има стуб

са леве стране и четвртаст прелаз ка хоризонталној таласастој заставици, курзивно „б“ има танак дугачак потез са десне стране који има заобљен прелаз ка заставици са вертикалним серифом.

У Бечу је монопол на штампање српских књига имала Курцбекова штампарија (Kurzböcksche Druckerei), која је тек 1786. набавила грађанску ћирилицу. Ову штампарију откупљује 1792. године Стефан Новаковић, да би је 1796. продао будимској штампарији Пештанског универзитета (Ивић и Пешикан). Изглед слова ове штампарије, усправних и курзивних, може се видети у издању „Историје“ Јована Рајића из 1795. године. Усправно „б“ има дебео леви потез који се, готово без прелаза, наставља у заставици, а курзивно „б“ има десни дебели потез који се при врху савија удесно и краће је од осталих слова са горњим продужецима. Педесетих година 19. века у издањима ове штампарије јавља се савремени класицистички слог, у усправном и курзивном облику, у коме слово „б“ има танки потез са леве стране који прелази у косу заставицу веће дебљине, а у курзиву има облик адекватан искошеном нормалу.

Вук Караџић штампа „Малу простонародну славеносербску пјеснарицу“ и „Писменицу сербскога језика“ 1814. године код штампара Шнирера (Schnierer) у Бечу. Слог који је коришћен одговара руском слогу из средине 18. века.¹ Слово „б“ има стуб са леве стране и хоризонталну таласасту заставицу. У овом издању, као и у другим издањима која су штампана овим слогом, не појављује се курзив. У штампарији Јерменског манастира Вук Караџић штампа „Српски рјечник: истолкован њемачким и латинским ријечма“ 1818. године, а ћирилица изгледа исто као у Шниреровој штампарији.

Књиге штампане по новој, Вуковој ортографији нису могле бити штампане у Србији јер је то бранила цензура. Вуков „Први српски буквар“ из 1827. године и часопис „Даница“ користе постојећи слог из штампарије Јерменског манастира, али са додатком нових слова. Међутим, књижица „Одговор на Ситнице језикословне“ из 1839. године, као и „Нови српски буквар“ Ђуре Даничића из 1854. године приказују савремени слог с курзивом, сличан ономе из штампарије у Будиму. Истом врстом слова штампана су Вукова дела посмртно, код штампара Зомера (Sommer), такође из Беча. Слово „б“ има танки потез са леве стране који прелази у косу заставицу веће дебљине, како у нормалу, тако и у курзиву.

Као и у руским штампаријама, слово „б“ је средином 19. века усталило свој облик, добивши танки леви потез и искошену заставицу, како у усправним, тако и у курзивним фонтовима.

ПИСМО У ШТАМПАРИЈАМА У СРБИЈИ У 19. И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

У доба оснивања прве штампарије у Србији у 19. веку, у руском штампарском писму јавља се слово „б“ са левим танким потезом и косом заставицом, па се тај облик надаље, без изузетка, користи и у српским штампаријама када су посредни писма за слагање текста. Облик слова „б“ са дијагоналним потезом који креће са десне стране јавља се само у декоративним и рукописним штампарским писмима.

Уз штампарску технологију, која је добављана из иностранства, било је потребно обезбедити и комплете слова различитих величина и намена. Одакле су потицала слова, како су се код нас користила, ко их је и како обликовао и израђивао, питања су на која одговоре морамо често да тражимо посредно јер је мало таквих података било записивано.

Државна штампарија

Књажеско-српска печатња, која ће касније постати Државна штампарија, основана је у Београду 1831. године, са опремом набављеном из Петрограда. Осим преса, набављене су и матрице „на три језика, за грађанска руска, њемецка и француска“ слова, као и грчка слова (Арнаутовић 1912: 27). Из иностранства је доведен „фактор“ да води послове штампарије и обучи домаће шегрте словослагачким пословима, као и словоливци, који ће да омогуће самостално резање и ливење слова (Шибалић 2016: 15). У броју „Новина Србских“ од 29. децембра 1834. године на последњим странама се могу видети пробе слова које приказују тадашњи типографски фонд штампарије. У каталогу нема курзива.

Облик слова „б“ може се јасно видети у Уставу из 1835. године, проглашеном на Сретење. У сложеном тексту, као и у црној, насловној тежини, слово „б“ је формирано са танким кратким потезом са леве стране који прелази у задебљану косу заставицу у облику листа. Курзив се може видети у издању „Авала или Забавник“ из 1846. године, где се налази на последњим странама, у списку „предчисленика“ (претплатника). Реч је о светлом фонту мале величине, а слово „б“, које има облик искошеног нормала, може се видети у броју из 1847. године.

Фонд типографских писама у свим величинама приказан је у „Прегледу свих врста обичних и насловних слова којих има у Државној штампарији Краљевине Србије“ из 1893. године. Под „обичним словима“ подразумевају се писма за слагање. У насловним словима приказана су санс-серифна, слаб-серифна и различита декоративна писма. И даље доминира слово „б“ с танким потезом са леве стране, са различитим решењима заставица, осим код два писма у рукописном стилу, а то су „ронд“, који има облик усправног рукописа писаног резаним пером, и „енглеска писаћа“ слова, која изгледају као рукопис шиљатим пером, и оба имају слово „б“ са дијагоналним потезом. (Сл. 3)

¹ Препознаје се по заобљеном облику слова „р“ и слову „у“ које са доње стране излази из основне линије.

Рукописно писмо

Промене у рукописном писму значајне су за развој штампарског писма утолико што су рукописни облици узор за формирање типографских слова, посебно када је посреди курзив или рукописни декоративни фонтови. Рукописно писмо доживело је промену с појавом челичног пера са шиљатим врхом крајем 18. века. До тада је коришћено подрезано перо, код кога дебљина потеза зависи од угла држања, док код шиљатог пера дебљина потеза зависи од притиска, тако да је смена потеза другачија (Филеки 2010: 186).

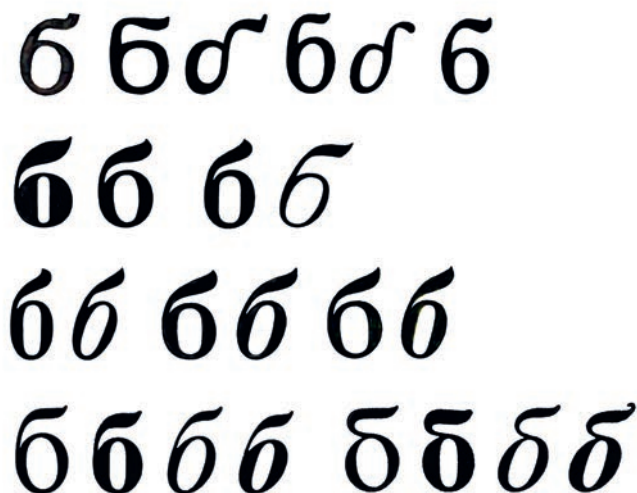
У „Забавнику“ за 1834. годину постоји рукописни натпис испод илустрације на почетку издања, у коме слово „б“ има дугачки дебели потез са леве стране који се завршава таласастом заставицом (за разлику од уобичајеног танког дијагоналног потеза).

У „Аутобиографији Анастаса Јовановића“ (Јовановић 1924) описује се како су се за потребе „Буквара“ из 1838. године, по наредби кнеза Милоша, у словоливници правила оригинална рукописна слова српске ћирилице, којих није било на располагању у штампарији. Рукописно „б“, које је Јовановић, као и остала слова, прекопирао са литографског отиска нама непознатог аутора, има танки дијагонални потез који се завршава хоризонталном таласастом заставицом. Та слова поновљена су у издању из 1845. године.

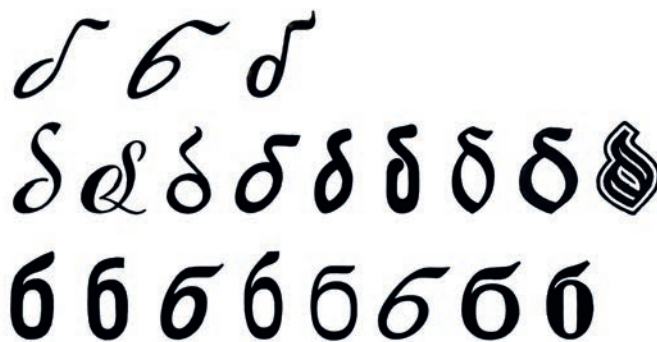
Облици канцеларијског рукописа шиљатим пером могу се видети на дипломама и повељама, почев од 1830. године (Маричић 2019). Слово „б“ увек има танак десни заобљени део који се продужава у дијагонални потез, а завршеци се разликују. Најчешће је то танак заобљени потез, мање или више увијен, са задебљањем или без њега, а појављује се и задебљана заставица. У тим примерима није пронађено слово „б“ са левим дугачким потезом.

Типографија у огласима и периодичној штампи

Са развојем периодичне штампе и оглашавања расте и потреба за разноврсношћу типографије, посебно за насловним и декоративним писмима (Јанц 1978). Што се тиче слова „б“, без обзира на стилску разноврсност писама, конструкција је по правилу заснована на овалном облику смештеном у висину малог слова коме је придодат танак потез са леве стране који прелази у мање или више искошену и задебљану заставицу која допире до висине горњих продужетака. То се односи и на усправне и на курзивне облике. Код писама за слагање текста то правило важи без изузетка. Међу насловним и декоративним фонтовима пронађен је само један у коме горњи потез у слову „б“ креће дијагонално са десне стране. Ово писмо се појављује у огласима листа „Недеља“, који излази између 1907. и 1910. године и има стилске карактеристике сецесије, присутне у целокупном дизајну часописа. Обликовано је на принципима курзива иако је усправно, а наизменично се појављују варијанте слова „п“ и „т“², која одговарају руском и српском стандарду.

3. Развој слова „б“ у српском књижном штампарском писму. Први ред, прво слово: штампарија Димитрија Теодосија, 1767, друго и треће: Брајткопфова штампарија, 1783, четврто и пето: штампарија Стефана Новаковића, 1795, шесто: штампарија Јерменског манастира 1827; други ред, прво и друго слово: Књажевско-српска типографија, 1835, треће и четврто: Књажевско-српска књигопечатња, 1847; трећи ред, прво и друго слово: штампарија Јерменског манастира, 1854, треће и четврто: штампарија Јерменског манастира, 1839, пето и шесто: штампарија Л. Зомера, 1865; четврти ред: две варијанте писма *Тajмс* из штампарије БИГЗ, 1960.
3. Development of the letter "b" in Serbian book typefaces. First row, first letter: Dimitrios Theodosiou printing house, 1767, second and third: Breitkopf typography, 1783, fourth and fifth: Stefan Novaković printing house, 1795, the sixth: Armenian monastery printing house, 1827; second line, first and second letter: Knjažesko-srbska typography, 1835, third and fourth: Knjažesko-srbska knjigopечатnja, 1847; third row, first and second letter: Armenian monastery printing house, 1854, third and fourth: Armenian monastery printing house, 1839, fifth and sixth: L. Sommer printing house, 1865; fourth line: two variants of the *Times* typeface from the BIGZ printing house, 1960

4. Рукописна и декоративна писма у српској штампи. Први ред: рукописни облици из 19. века; други ред: примери слова „б“ са дијагоналним потезом из 20. века; трећи ред: примери слова „б“ са левим потезом из 20. века
4. Script and decorative Serbian typefaces. First row: 19th century scripts; second row: examples of the letter "b" with a diagonal stroke from the 20th century; third row: examples of the letter "b" with a left stroke from the 20th century

² Курзивна слова „г“, „д“, „п“ и „т“ у српској типографској ћирилици имају облике другачије од руских.

У периоду између два рата такође има мало изузетака од уобичајене конструкције. У „Политици“ од 1. јануара 1939. године запажа се насловни фонт који има облик стилизованог рукописа, где је употребљено слово „б“ са дијагоналним потезом. На обвезници из 1934. године текст је сложен фонтом у стилу уставног писма, али с малим и великим словима, где слово „б“ има кратак дијагонални потез који се завршава кратком хоризонталном заставицом. Слично слово са украсним потезима налази се у наслову, с тим што недостаје заставица. (Сл. 4)

ПИСМО У ШТАМПARIЈАМА ОД 1945. ГОДИНЕ ДО ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

У послератном периоду типографски фонд штампарија може се пратити преко њихових каталога, али и преко књига и периодике који се у њима штампају. Каталогзи, по правилу, нису датирани, али се код неких може посредно утврдити када су најраније одштампани. Дobar извор информација јесу каталози словоливнице „Слово“ и штампарије Београдског издавачко-графичког завода (БИГЗ), при чему су оба ова предузећа потекла из Државне штампарије.

У уводу каталога Словоливнице „Слово“³ наводи се да су приказана слова „ливена из потпуно нових матрица које су произведене у сопственом погону гравернице“. Истакнуто је да је одељење гравернице „у могућности да гравира све врсте ликових слова, знакова сигнета, по захтеву и цртежу купца“. То је била једина домаћа словоливница која је снабдевала домаће штампарије ручним слогом. Сва писма приказана у каталогу имају ћирилицу и латиницу, па чак и писмо под називом *Мирослављев*, засновано на уставном писму. Слово „б“, по правилу, има танак потез са леве стране који се завршава заставицом, у усправном и курзивном облику. Изузеци су поменуто усправно писмо, *Мирослављев*, као и два рукописна писма, *Арабела* и *Банвил*, код којих слово „б“ има дијагоналан потез.

„Преглед слова“ штампарије БИГЗ⁴, у делу где је приказан ручни слог, представља писмо *Тајмс*, ћирилицу и латиницу, у усправном и курзивном облику, у две тежине и великом распону величина. У мањим величинама, слово „б“ има танки дијагонални потез који се завршава, у усправном облику – хоризонталном, а у курзивном – накошеном заставицом. У већим величинама танак потез креће са леве стране и завршава се накошеном таласастом заставицом. Тешко је одредити порекло ових фонтова, с обзиром на то да су испод пробног текста представљена и руска слова која не постоје у српском језику. Међутим, слова „г“ и „д“ у курзиву у мањим величинама следе српски стандард, а у већим руски, док су слова „п“ и „т“ у свим величинама обликована као српске варијанте. Ако се зна да српски облици

курзивних слова „г“, „д“, „п“ и „т“ следе устаљене рукописне облике, који су се диференцирали од руских током 19. века, могуће је претпоставити да је и за курзивно слово „б“ направљена варијанта са дијагоналним потезом на основу аналогije са рукописним обликом, а такви примери су постојали и у ранијим периодима. Међутим, то не објашњава примену овог облика у усправним фонтовима.

Одакле потичу матрице за ово писмо и ко је замислио да „б“ са дијагоналним потезом дода усправним фонтовима, за сада остаје непознато. Облици писма *Тајмс* из БИГЗ-овог каталога потичу од писма *Тајмс Њу Роман* (Times New Roman), које је осмишљено за новине „Тајмс“ и Монтотип машине за штампање 1931. године. Верзија за ручни слог направљена је као копија оригиналног дизајна, што тада, по свему судећи, није био нелегалан поступак. На основу прегледа раних издања штампаних код БИГЗ-а, вероватно је да се *Тајмс* са овим обликом слова „б“ први пут појавио 1960. године у „Правопису српскохрватског књижевног језика“.⁵

Ови фонтови пронађени су још и у словослагачници Факултета примењених уметности која је формирана шездесетих година, по свему судећи из материјала који потиче из БИГЗ-а. У каталогу БИГЗ-а постоји и писмо *Тајмс* за Линотип машински слог, а затим и за фото-слог, али тамо слово „б“ има леви вертикални потез, као што је случај и у свим осталим писмима из каталога. У каталозима других штампарија није пронађено ниједно писмо за слагање текста са словом „б“ које има дијагонални потез.

Поред ручног слога, у штампаријама су коришћене и машине за слагање, а почетком седамдесетих година појавио се и фото-слог. У каталогу БИГЗ-а, у деловима где су приказани машински и фотослог, као и у каталогу фотослога „Политикине“ штампарије, заступљено је искључиво слово „б“ с потезом са леве стране, како у усправним, тако и у курзивним фонтовима.

У књизи „Наша азбука и њене норме“ (Пешикан 1998) приказују се пожељне и мање пожељне варијанте слова, па се код слова „б“ фаворизује облик са левим усправним потезом, који се сматра неутралнијим у односу на онај које има дијагонални потез. У „Правопису српског језика“ Матице српске, почев од 1994. године, у прилозима који приказују изглед типографске ћирилице слово „б“ са дијагоналним потезом се уопште не појављује, чак ни као алтернатива. Из тога се види да варијанта слова „б“ са дијагоналним потезом, која се појавила у БИГЗ-овој штампарији, није била препоручена од филолога.

5 Седамдесетих и осамдесетих година ово писмо је коришћено за монографска издања „Југославије“ и „Просвете“. Текстови у монографији БИГЗ-а, 1971. и књизи „Оглеси у старој српској штампи 1834–1915“ 1978. године сложени су болд-италик фонтом овога писма. По свему судећи, слагачи нису сматрали да одређена верзија слова „б“ има предност, па су неке књиге у издању БИГЗ-а сложене до пола са једном, а од пола са другом варијантом овог слова, у зависности од тога коју су тренутно имали на располагању. У књизи „Историја српске ћирилице“ која је цела сложена са словом „б“ које има потез са леве стране, примећено је на неколико места понеко „залутало“ слово „б“ са дијагоналним потезом.

3 Каталог је објављен 1963. године или касније, пошто се у њему налазе грбови југословенских социјалистичких република које су тада настале.

4 Објављен је 1973. године или касније, будући да је то година која се појављује у пробним текстовима.

бδδgбδδg бδδgбδδg
бδδgбδδg δбδgδбδg

5. Поређење ћирилског слова „б“, грчког „делта“ и латиничког „g“ у типографским писмима *Мињон*, *Гарамонд*, *Плусквам Санс* и *Дијакритика*
5. Comparison of the Cyrillic letter “б”, the Greek “delta” and the Latin “g” in the typefaces *Minion*, *Garamond*, *Plusquam Sans* and *Dijakritika*

ДИГИТАЛНО ДОБА

Увођење дигиталних технологија променило је формат типографског писма, које свој физички облик трансформише у виртуелни запис. Цртежи слова сада се налазе у рачунарским фонтовима, који имају другачије могућности од металног слога. У почетку су дигитални фонтови имали многе недостатке, а један од њих је немогућност да једно слово има више алтернативних облика. Временом је развијен опентајп (OpenType) формат, који подразумева програмиране функције којима се управља изборима облика слова по различитим критеријумима.

У случају слова „б“ релевантне су две основне функције за избор алтернатива: локализација и стилски скуп. Локализација подразумева да се при избору језика појаве облици слова карактеристични за тај језик. Дакле, када се изабере српски језик, добијају се наше курзивне алтернативе за слова „г“, „д“, „п“ и „т“. Међутим, у неким писмима, посебно онима стране производње, том приликом се промени и слово „б“, из облика с левим потезом који прелази у косу заставицу, који је примаран у униккод табели, у облик са дијагоналним потезом који креће са десне стране и прелази у накошену или хоризонталну заставицу, који се налази на алтернативној позицији. Штавише, то се дешава и у усправним фонтовима, чиме се „б“ са дијагоналним потезом прикључује варијантама карактеристичним за српски језик. Друга могућност, када се оба облика слова „б“ сматрају подједнако исправним варијантама, примењена је у новијим писмима домаћих аутора.

Типографска писма страних аутора

Прво писмо у коме су се појавиле српске курзивне алтернативе било је *Мињон* (Minion) Роберта Слимбаха (Robert Slimbach) у издању Адобија (Adobe). Иако је *Мињон* развијан од 1990. године, а ћирилична кодна страна се појавила 1992. године, наше алтернативе су уведене тек у „про“ верзију (Minion Pro) 2000. године. Тада се појавило и слово „б“ са дијагоналним потезом, а које је програмирано као локална алтернатива за српски

језик. Овај потез има незнатно већу ширину при излазу из овалне основе, па се незнатно сужава при врху, где прелази у хоризонталну заставицу. Облик слова личи на грчко „делта“, с тим што им се разликује завршетак на врху. Писмо *Гарамонд*, од истог аутора, добија српске алтернативе у верзији „премијер“ (Adobe Garamond Premier) 2005. године. Оне су формиране по истом принципу, иако постоји мало већа разлика између „б“ са дијагоналним потезом и „делта“, а заставица је у курзиву накошена. У оба ова писма слово „б“ са дијагоналним потезом за основу нема затворен овални облик, већ се у висини малог слова сусрећу леви заобљени и десни дијагонални потез.

Облик слова „б“ са задебљаним дијагоналним потезом, који се користи у Адобијевим писмима, није карактеристичан ни за традиционалне, нити за савремене српске типографске ћирилице. Могуће је да је аутор искористио облик грчког „делта“ као рецепт, сматрајући ова два слова сличним. Тај модел понавља се све чешће у новијим мултилингвалним писмима, чији аутори, по инерцији, преузимају решења из Адобијевих фонтова, што је допринело ширењу овог неодговарајућег облика.

Штавише, слово „б“ које важи за све остале језике у *Мињону* има задебљани леви вертикалан потез, што је у металном слогу напуштено средином 19. века. У писму *Гарамонд* вертикални потез је задебљан у усправном фонту, а стањен у курзиву.

Међутим, у Адобијевом санс-серићном писму *Миријад* (Myriad Pro), чији су аутори Слимбах и Керол Твомбли (Carol Twombly), алтернативе за слово „б“ нису предвиђене, иако од 2000. године постоје за српска курзивна слова „г“, „д“, „п“ и „т“, што говори у прилог томе да се претходно решење не сматра универзалним. (Сл. 5)

6. Варијанте слова „б“ у типографским писмима за слагање текста. Први ред: *Merriweather, Montserrat, Skolar Sans*; други ред: *Resavska, Lingva RNIDS, Adamant*; трећи ред: *Politika Serif, Politika Sans, Neoplanta BG, Nocturno BG, Nioki BG и Orto RNIDS*
6. Variants of the letter “b” in text typefaces. First row: *Merriweather, Montserrat, Skolar Sans*; second row: *Resavska, Lingva RNIDS, Adamant*; third row: *Politika Serif, Politika Sans, Neoplanta BG, Nocturno BG, Nioki BG and Orto RNIDS*

Типографска писма домаћих аутора

Претходници дигиталних писама у нашој средини били су пројекти који су реализовани као цртежи, а слагани фотографским поступцима, неком врстом кућне варијанте фото-слога. Том методом служио се Милош Ћирић, који је аутор великог броја писама, од којих само два имају мала слова ћирилице. Писмо *Вуков буквар* (1987) садржи слово „б“ са усправним танким потезом са леве стране, а код *Савиног писма* (1987), инспирисаног уставним писмом, усправни раван стуб са леве стране прелази у хоризонталну заставицу.

Стјепан Филеки реализује своје цртеже у дигиталном облику почев од 1993. године. *Неопланта* из 2002. године има слово „б“ са левим стањеним потезом у свим фонтовима, као и *Академија* (2009), док „Горски вијенац“ (2011), усправно књижно писмо, користи танак потез који креће са десне стране. Код рукописних типографских писама *Рукописна минускула* има „б“ са левим стањеним потезом, док *Рукописна ћирилица* и *Школско писмо* показују дијагонални танки потез са заобљеним завршетком.

У својој првој књижној ћирилице, пројектованој за лист „Политика“ 2007. године, Јовица Вељовић код усправних серифних фонтова примењује усправни танак потез са леве стране, а код курзива танки дијагонални потез са косом заставицом. Санс-серифни фонтови рађени за „Политику“ имају „б“ са левим потезом у свим фонтовима. (Сл. 6)

Већина бесплатних ћирилица на сајту „Типометар“ има „б“ са дијагоналним потезом. Изузеци су писма *Неопланта БГ* (2012) и *Лингва РНИДС* (2022), која имају

леви стањени потез у свим фонтовима, док *Ноктурно БГ* (2015) има дијагонални потез у усправним фонтовима, а леви потез у курзиву. Међутим, *Лингва РНИДС* има и варијанте са дијагоналним потезом, програмиране као стилске алтернативе. Рукописна типографска фамилија *Lovely BG* (2010) демонстрира разноврсност облика слова „б“ у савременим рукописима. (Сл. 7)

Из тог прегледа види се да домаћи аутори писма у српској ћирилице користе обе варијанте слова „б“, при чему се дешава да исти аутор бира различите варијанте у различитим случајевима, што показује да његов избор не следи никаква правила, већ је резултат дизајнерских одлука. У неким фонтовима понуђена су оба облика као стилске алтернативе. Карактеристично је да, у домаћим примерима слова „б“ са дијагоналним потезом, основу, по правилу, чини овални облик, на који се надовезује стањен везивни потез, за разлику од иностраних решења код којих доминира конструкција која подсећа на слово „делта“.

ЗАКЉУЧАК

Судећи по примерима из штампарства металним слогом, од почетка 18. века стандардни облик за слово „б” у писмима за слагање текста био је онај с потезом са леве стране који прелази у заставицу, како у усправним, тако и у курзивним фонтовима. Такав облик користи се и данас у нашем језику, као и у другим језицима. Слово „б” са дијагоналним потезом присутно је у рукописним и декоративним типографским писмима, а карактеристично је за руком писане документе.

Шездесетих година XX века први пут се појављује слово „б” са дијагоналним потезом у писму *Тајмс* из ручног слога штампарије БИГЗ, и то у усправним и курзивним фонтовима, као алтернативни облик који не налазимо у другим штампарским писмима намењених слагању текста.

У рачунарским писмима слово „б” са дијагоналним потезом почиње више да се користи после 2000. године. У страним мултилингвалним фонтовима у којима је ово слово направљено као

алтернатива, оно се често програмира као обавезан локални облик за српски језик, а разлог за то може бити то што се тај облик не користи у другим језицима. У домаћим фонтовима заступљена су оба облика, а понекад се у једном писму користе различите варијанте за усправне и курзивне фонтове.

На основу примера из прошлости и савремене праксе, сматрамо да су оба облика слова „б” подједнако прихватљива у српској ћирилици, а да избор и начин примене одређује аутор писма. Сличан је случај са две варијанте слова „g” у латиници. С обзиром на могућности програмирања савремених дигиталних фонтова, на аутору је да одлучи да ли ће одређену варијанту бирати преко функције локализације или ће понудити обе варијанте као стилске алтернативе.

Што се тиче дефинисања облика слова и дебљине потеза, препоручена решења треба тражити у примерима писама домаћих аутора, при чему су параметри врста писма, пропорције и величина у којој се оно користи, док је критеријум препознатљивост слова и стилска конзистентност у оквиру писма.

7. Слово „б” у рукописним типографским писмима српских аутора: *Лавли Софија БГ, Лавли Одри БГ, Лавли Грејс БГ, Минеа* – две варијанте, *Скрипт Ћирилица и Школско*

7. The letter “b” in script typefaces of Serbian authors: *Lovely Sofia BG, Lovely Audrey BG, Lovely Grace BG, Minea* – two variants, *Script Cyrillic and Skolsko*

ЛИТЕРАТУРА

Маричић Д. 2019

Дипломе и повеље XIX и XX века, Из збирке Војног музеја, Београд: Медија центар Одбрана.

Шибалић С. 2016

Државна штампарија у Србији, Први и последњи дани (1831–2003), Београд: Музеј науке и технике.

Филеки С. 2010

26+30 Писмо, Историја писма и типографије, Београд: Универзитет уметности у Београду.

Ивић, П. и Пешикан, М.

Српско штампарство, у: *Пројекат Растко: Историја српске културе*
https://www.rastko.rs/isk/isk_09_c.html
[приступљено 23. 5. 2022].

Јанц, З. 1978

Огласи у старој српској штампи 1834–1915, Београд: Музеј примењене уметности.
Борђић, П. 1971.

Историја српске ћирилице, Београд: Завод за издавање уџбеника.

Шицгал, А. Г. 1947

Графическая основа русского гражданского шрифта, Москва, Ленинград: Государственное научно-техническое издательство текстильной, легкой и полиграфической промышленности.

Јовановић, К. А. 1924

О животу и раду Анастаса Јовановића, у: *Српски књижевни гласник*, н. с. XIII (1924), 518–526, Београд
https://digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_E74E1D9A175FE5728805716D3DEA6D36-1924-K003
[приступљено 23. 5. 2022].

Арнаутовић, А. 1912

Штампарије у Србији у XIX веку. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

OLIVERA STOJADINOVIĆ

University of Arts in Belgrade, Faculty of Applied Arts
olivera.stojadinovic@fpu.bg.ac.rs

VARIANTS OF THE LETTER “B” IN SERBIAN CYRILLIC TYPEFACES

The subject of this research is the examination of the origin and development of the normal and italic form of the lowercase letter “б” (equivalent to the English letter “b”) in the Serbian typography of the newer era, whereupon the Cyrillic and Latin alphabets share their stylistic characteristics united in the same type system. It will, therefore, help us answer the question related to the desirable form of the letter “б” in the Serbian language. The aim of this paper is to resolve the dilemma of whether the alternative form of the letter “б” with a diagonal stroke starting on the right, which appears today only in the Serbian language, is also mandatory, i.e. whether the form located in the primary place is suitable for the Serbian language. By reviewing and analyzing printed sources of the Serbian language from the 18th, 19th and 20th centuries (books, periodicals and type catalogs), type forms present in fonts used by hand, as well as machine and photo typesetting were examined. A comparison was made with handwritten and drawn letterforms, which are the basis for type forms. Finally, digital fonts with Cyrillic letters by foreign and domestic authors were reviewed. Based on examples from the past and contemporary practice, it was concluded that both variants of the letter “б” are equally acceptable in Serbian Cyrillic, and that the choice and method of application is determined by the author of the typeface, who decides whether to choose a particular variant through the localization function or rather, to offer both variants as stylistic alternates. Regarding the decisions on letter shape and stroke thickness, the recommended solutions should be sought in the examples of typefaces by domestic authors, where the parameters are the typeface style, proportions and size range, while the criteria are the recognition of individual letters and stylistic consistency.